

Тема. Засоби логіко-емоційної виразності в мовленні актора та вчителя

Мета: розкрити сутність поняття засобів логіко-емоційної виразності. Визначити місце засобів логіко-емоційної виразності в загальній системі виразного мовлення. Сформувані знання про інтонації як мовленнєве явище. Довести студентам важливість значення засобів логіко-емоційної виразності мовлення для професійної підготовки актора та педагога.

План

1. Поняття засобів логіко-емоційної виразності. Інтонація як мовне явище.
2. Підготовка художнього твору до читання та використання в ній засобів логіко-емоційної виразності
3. Використання логіко-емоційних засобів у читанні творів різних жанрів

Запитання для самоконтролю

1. Що таке інтонація?
2. Що таке пауза?
3. Що таке логічний наголос?

Список рекомендованих джерел

1. Бабич Н.Д. Основи культури мовлення / Н.Д. Бабич. — Львів: Світ, 1990. — 230 с.
2. Волкова Н.П. Професійно-педагогічна комунікація: навч. посіб. / Н.П. Волкова. — К.: ВЦ «Академія», 2006. — 256 с.
3. Єлісєвич Ю.П. Ораторське мистецтво: Навч. посіб./ Ю.П. Єлісєвич. — К.: «Ділова Україна», 2002. — 155 с.
4. Капська А. Виразне читання. Практичні і лабораторні заняття: Навч. посібник / А. Капська. — К.: Вища школа, 1990. — 253 с.
2. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: Навч. посібник / Л.І. Мацько, О.М. Мацько. — К.: Вища школа, 2003. — 125 с.
3. Олійник Г. Виразне читання: Основи теорії: Навч. посібник / Г. Олійник. — К.: Вища школа, 1995. — 345 с.
4. Пасинок В.Г. Основи культури мовлення: навч. посіб./ В.Г. Пасинок. — Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2001.- 228 с.

Основні поняття:

Засоби логіко-емоційної виразності читання сукупність органічно пов'язаних між собою компонентів виразності, без осмислення і врахування яких неможливо передати логічного та емоційного (внутрішнього, психологічного) змісту мовлення.

Інтонація (від лат. голосно вимовляю) — ритміко-мелодичний лад мови, що відбиває інтелектуальний та емоційно-вольовий бік мовлення в послідовних змінах висоти тону, сили й часу звучання а також тембру голосу.

Пауза - перерва, зупинка між мовленнєвими відрізками.

Логічний наголос - слова, що за змістом і почуттям виділяються й забарвлюються артикуляційними способами у мовленнєвих відрізках.

Мелодика і тембр мовлення - послідовні зміни висоти тону, а також кількість, інтенсивність та послідовність виникнення гармонійних обертонів, що супроводжують основний тон звуку.

Темп мови - час звучання, тобто різні види тривалості звучання мовленнєвих відрізків.

Художній твір — це відображення в письмовій формі думок і почуттів автора в оцінці ним факторів об'єктивної дійсності, і завдання читця — глибоко сприйняти ті думки і почуття, пережити їх і передати слухачам. Методичні рекомендації.

1.Поняття засобів логіко-емоційної виразності. Інтонанція як мовне явище.

Мовлення охоплює процес безпосередньої дії мови як усної, так і писемної.

Треба розуміти, що під поняттям «засоби логіко – емоційної виразності читання» сукупність органічно пов'язаних між собою компонентів виразності без осмислення і врахування яких, неможливо передати логічного та емоційного (внутрішнього, психологічного) змісту мовлення. До таких компонентів належать:

1. *Паузи (синтаксичні, логічні, психологічні, віршовані, фізіологічні).*
2. *Змістова та емоційна функція логічно наголошених слів.*
3. *Мелодика та її основні ходи (зміни).*
4. *Видозміни темпу читання.*
5. *Невербальні засоби виразності (поза, жести, міміка).*

Кожне осмислення думки, власної або чужої, може бути правильно виражене і так само сприйняте слухачами лише в тому разі, коли читець (мовець) правильно використає всі компоненти мови (системи її звуків, складобудови, словесного наголосу) та інтонації (органічної єдності пауз, логічної та емоційної функції наголосів, мелодики, темпу, режиму й голосового тембру).

Важливу роль і процесі мовлення відіграє інтонація. Вона набуває, насамперед, виняткового значення у передачі змісту висловлювання, його найтонших відтінків, є своєрідним засобом трансформації смислових взаємозв'язків мовних елементів в межах розповіді, розкриває суб'єктивне ставлення мовця до предмета висловлюваної думки, до співрозмовника, до фактів навколишньої дійсності.

Складові частини інтонації, які сприяють оформленню смислу висловлювання та його емоційно – вольових відтінків, – пауза, темп, мелодика, логічні наголоси. Оволодіти цими засобами інтонації складно, але необхідно. Вміти чітко, виразно висловлювати свою думку – це також і вміти чітко мислити.

Паузи – це один з найважливіших елементів інтонації. Паузи – це не нулі в усній мові, а своєрідні комунікативні одиниці, що несуть відповідне навантаження: членують мовний потік на синтаксичні відрізки, речення, словосполучення, слова.

Паузами називаємо зупинки між мовними тактами, окремими словами відповідно до змісту тексту, до почуттів, виражених у ньому, та до закладеної в нього ідеї. Прийнято поділяти паузи на синтаксичні, логічні, психологічні, віршовані та фізіологічні.

До категорії логічних пауз у теоретичній літературі відносять паузи, які членують мову за допомогою інтонації (інтонаційна роль членування), а в певних випадках і ті, що членують мову за допомогою розділових знаків (синтаксична роль членування). Для читця професіонала такий поділ логічної паузи не має практичного значення. Він читає твори напам'ять і спирається при цьому на логіку, а не на розділові знаки.

Крапка, знак питання, знак оклику завжди відповідають паузам, оскільки відділяють одне від одного висловлювання із закінченим змістом. Інші розділові знаки теж відповідають обов'язковій паузі.

На розділовий знак – кома треба найбільше зважати. Вона, як і інші розділові знаки, здебільшого збігається з паузою.

Але трапляється й так, що за правилами пунктуації кома ставиться, а паузи у цьому місті не слід. Це буває в таких випадках :

1. Перед звертанням, якщо воно стоїть у середині або в кінці речення :
Розкажіть мені (,) бабусю, казку.

1 Коли кома взята у дужки, це означає, що вона втратила синтаксичну роль. Отже, паузи робити не слід.

2. Після вигуків, якщо вони тісно пов'язані з наступним звертанням: Ой (,) у лузі червона калина.

3. Перед вставними словами і після них, а також після однакових слів у тому разі, коли вони пов'язані з усім реченням і мають характер вставних:

Думає (,) як закінчити свій танець.

4. Перед короткими порівняльними зворотами, в основному такими, що складаються з одного слова, зі сполучниками мов, як, ніби :

Хитра (,) як лисиця.

5. При жвавому темпі перед підрядними реченнями та дієприслівниковими зворотами, якщо вони за змістом тісно пов'язані з тим словом, яке стоїть перед комою : Розкажіть (,) як за горою сонечко сідає.

6. Між двома словами, що повторюються:

Падай (,) падай, дощику...

7. Після сполучників і, та, якщо вони стоять перед дієприкметниковими чи дієприслівниковими зворотами :

Діти прийшли до замку (,) і, прослухавши коментарі екскурсовода, почали розглядати експонати.

Логічна пауза набуває особливого значення у власній мові та при читанні твору напам'ять. Адже саме в цих випадках розділові знаки як орієнтири для розстановки пауз відсутні, і читець має спиратись тільки на зміст, осмислений при підготовці до уроку.

Неправильне вживання логічної паузи або цілковите ігнорування призводить:

- до того, що зміст речення втрачає конкретну виразність;
- до змін у змісті тексту;
- до перетворення змісту фрази на цілковитий абсурд.

Для того щоб навчитися правильно визначати логічну паузу в тих випадках, коли розділові знаки допомогти в цьому не можуть, слід запам'ятати, що пауза при відсутності розділових знаків робиться :

1. Між поширеними групами підмета та присудка :

Випускні іспити | розпочались у травні.

2. У реченнях з багатьма другорядними членами – для виділення обставин з відповідними словами :

Розбійницю таку | не так судить годиться...

3. Перед сполучником і, та, що з'єднують поширені частини речень або цілі речення :

Ось випаде дощик | і почне безжалісно змивати осінню красу зажуреного каштана.

4. При зворотному порядку слів у фразі:

І от ми з вами у Львові!

Навколо нас | просторі

дитячі майданчики будуються | нові |

казкові.

5. Між словами чи словосполученнями, які виражають логічний підмет і логічний присудок і злиднуються без допомоги узгодження :

Перед хатою – подвір'я, а на подвір'ї | діти.

6. Між групами пояснювальних слів. Пауза їх розділяє для того, щоб якійсь групі надати особливого відтінку й самотності:

З кінотеатру йшли додому | вдвох |

Роман та Андрійко.

Мета психологічної паузи – зосереджувати увагу слухачів на якомусь слові чи групі слів, надаючи їм особливого значення. Чимало існує різновидів психологічної паузи :

1. Пауза настороженості : робиться після слів ах; те; це; чш ; стій (ні кроку) і т.п:
Чш ! || Тихіше! || Заснуло тільки немовля.

2. Пауза роздумів :

Як і зовуть... || Дитя моє ! || Я була багата... || Не лай мене...

3. Пауза недовомовленості:

Озирається і раз, і вдруге, і втретє – не має... ||

4. Пауза пригадування:

– Де я могла його бачити ?.. || - згадувала Оля.

5. Пауза напруження. Робиться у несподіваному місці, щоб напружити увагу слухачів, перед сприйманням слів, яким надається особливого значення: Раптом чує він: | хтось по саду летить, так навпростець і пробирається.

6. Пауза відшукування відповіді:

- Тепер яблуко твоє. Лізь і зривай !

- Ні, дідусю... || Нехай завтра.

7. Паузи емоційного підсилення :

-Олю ! || Олю !|| Не біжи туди! Зачекай!

8. Пауза стримування почуттєвих реакцій :

-Підлога буде чиста, доню... || А душа ?

Буває ще віршова пауза – це така зупинка, яку читець робить вкінці віршового рядка при перенесенні одного й того ж мовного такту в наступний рядок [54].

Наприклад:

Ой на дворі студенойко,

вітер снігом віє. ||

Когут хижу підмітає, |

курка муку сіє. ||

За віконцем зимонойка, |

вітер снігом віє, |

а курочка з когутиком |

в хаті крильця гріють. ||

Таким чином, віршову паузу не можна робити формально. Вона має бути осмисленою і змістовною. Для цього треба знаходити такі емоційно – образні нюанси змісту, які б дали змогу перетворити цю паузу в психологічну.

Виділяють ще фізіологічну паузу, яка допомагає передати фізичний стан персонажа: втому, задишку, переляк тощо. Синтаксично вона позначається трикрапкою чи дефісом :

–Тс - с - с ! Не заважай, – таємниче прошепотів хлопчик.

–Гм -м-м... Нічого не чую!

Фізіологічні паузи підказують нам графічні знаки. Така пауза практикується при перевтілюванні читця у дійову особу. При виконанні байки чи якихось інших творів

така пауза буває просто необхідною. Треба тільки твердо при цьому пам'ятати, що, на відміну від психологічної, фізіологічною паузою виражається стан персонажів, а ні в якому разі не читця [56].

Логічні наголоси є наступним компонентом засобів логіко – емоційної виразності читання. Логічним називається такий наголос, яким виділяються основні слова, за допомогою яких виражається зміст у складі всієї фрази.

Так, джерелом формування інформативно – змістовних вмій є усвідомлення того факту, що у кожному реченні є важливі для вираження думки слова, які треба виділяти більшою силою голосу, оскільки вони несуть нову інформацію про предмет мовлення : з'ясовують, що відбулося з предметом, який він є, чому саме.

Під час читання нариса « Січень», уявлення про головне слово в реченні дещо поширюємо : залежно від того, що ми хочемо підкреслити, найважливішим словом може бути майже кожне з тих, що є в реченні. Наприклад : Тепер січень усюди господар.(тепер, а не раніше);

Тепер січень усюди господар. (січень, а не якийсь інший місяць);

Тепер січень усюди господар. (усюди, а не в якомусь іншому місці); Тепер січень усюди господар. (панує один).

На цьому ж тексті студенти вправляються самостійно, виконуючи такі завдання:

а)у реченні Риба вглиб зимувати пішла виділити кожне слово і пояснити як змінюється зміст цієї фрази ;

б)речення Жаби під корчі позабивалися прочитати так, щоб слухачі зрозуміли, що саме жаби, а не риби й не раки позабивалися під корчі; прочитати так, щоб підкреслити, що жаби позабивалися під корчі, а не під каміння і не в очерет.

Мелодика є одним з основних засобів відтворення логіко-емоційного змісту тексту під час читання. Якщо паузи вказують на зупинки, зумовлені змістом, а логічні наголоси - безпосередньо на зміст і почуття, то мелодика їх відтворює.

У мовних тактах найвиразніше мелодичні зміни позначаються на логічних наголосах. Кожен з них у фразі має свій логічний наголос -головне щодо змісту слова. Мелодика ж наділяє це слово найрізноманітнішими відтінками наших почуттів : звеличенням чи пониженням, схваленням чи засудженням, любов'ю чи ненавистю, повагою чи зневагою тощо. Таким чином, кожен мовний такт - це окремий мелодично оформлений малюнок. І чим більше у фразі таких малюнків, тим багатша і складніша мелодика. А звідси й правило: щоб не помилитися у визначенні загальної мелодики фрази, яка складається з кількох мовних тактів, слід встановити її в кожному мовному такті зокрема, але єдності з загальним тоном, зовнішнім і внутрішнім змістом фрази.

Усі мелодичні зміни основного тону, що сприймається на слух, передаємо відносними поняттями: підвищено (позначається стрілочкою спрямованою вгору над логічно виділеним словом ()) ;

пониження (позначається стрілочкою, спрямованою вниз над логічно виділеним словом ()) і монотон, (однотон) (позначається стрілочкою в горизонтальному положенні над логічно виділеним словом ()). Наприклад:

Міміка допомагає нам краще зрозуміти співрозмовника, розібратися, що він відчуває. Так, підняті брови, широко розкриті очі, опущені вниз кінчики губ, привідкритий рот є свідченням здивованості; сум відображають зведені брови, злегка опущені кутики губ.

Для кожного важливо вміти «розшифровувати», «зрозуміти» міміку співрозмовника.

Щоб міміка була виразною, систематично слід промовляти перед дзеркалом кілька різноманітних по емоційності (сумні, веселі, смішні, трагічні) фрази. Слідкувати за тим, як змінюється міміка і чи передає вона відповідну емоцію.

Багато може сказати і жестикуляція співрозмовника.

Ми навіть і не уявляємо, скільки різноманітних жестів використовує людина про спілкуванні, як часто супроводжує ними своє мовлення. Ось що дивно. Мовленню вчать з дитинства, а жести засвоюються природним шляхом, і хоча ніхто наперед не пояснює їх значення, співрозмовники правильно розуміють і використовують їх. Напевно, пояснюється це тим, що жест використовується частіше не сам по собі, а супроводжує слово, іноді уточнює його. Жест не лише уточнює думку, оживляє її, а й поєднанні зі словами посилює її емоційне звучання, сприяє кращому сприйняттю висловленого. Та жестами слід користуватися обережно, вони повинні відповідати суті висловленої думки.

Інтонація – невід'ємна риса звукової мови. У сукупності з іншими ознаками мовлення (поза, жести, міміка), інтонація виконує важливі функції, служить засобом комунікації. Практичне засвоєння учнями таких важливих компонентів інтонації, як паузи, мелодика темп, логічні наголоси, поза, жести, міміка, є запорукою осмислення учнями нашого мовлення, усвідомлення виразності рідної мови.

2. Підготовка художнього твору до читання та використання в ній засобів логіко-емоційної виразності

Оволодіння технікою мовлення та засобами інтонаційної виразності є важливою передумовою до успішного читання художнього твору, але цього недостатньо. Для правильного вибору прийомів та засобів необхідно провести копіткий аналіз тексту, осмислити його, визначити мету читання.

У підготовці твору до виразного читання виділяються такі основні напрями, як літературознавчий і виконавський аналіз тексту

1. Аналіз тексту

Твір уважно прочитується, визначається його жанр, тема («про що йдеться») та ідея (головна думка). Це необхідно для правильного розуміння задуму автора і подальшого визначення мети читання. Адже, не зрозумівши глибинного змісту твору, неможливо «озвучити» його правильно: «Основне зерно мистецтва художнього слова і весь сенс його міститься не в дикції, не в голосі і навіть не в грамотному розборі фрази чи частини твору, а в умінні правильно трактувати цей твір, тобто, пізнаючи ідею автора, насичувати її своїм, кровним, активним дієвим відношенням» (9, 86).

Ідея твору розкривається через систему образів, серед яких найважливіше значення мають дійові особи: саме через них автор передає свої думки, почуття, світосприймання, ставлення до дійсності. Конфлікт між дійовими особами є серцевиною твору: зрозумівши мотиви дій героїв, ми наблизимося до розкриття ідеї. Саме тому необхідно максимально ясно уявити собі кожного героя (його зовнішність, вік, характер, манеру поведінки, навіть попередній досвід життя), що допоможе зрозуміти мотиви його вчинків, висловлювань, стосунків з іншими дійовими особами, місце і значення в творі. Тільки за умови правильного виконання цього аналізу можна знайти вірні засоби для передачі («малювання голосом») конкретних образів.

2. Визначення мети читання

Осмисливши художній твір – його ідею, систему образів, обставини, де проходить дія, – можна визначити мету читання. Для чого читається твір? Чим схвилювати, зацікавити слухачів, які викликати емоції? Головну мету звичайно

називають «надзавданням», або виконавським завданням. Вона кристалізується поступово, в процесі дійового аналізу, тому що кожний епізод працює на неї, конкретизує, підкріплює.

Кожна частина сюжету, що має логічну завершеність, відокремлюється логічною паузою. Це дає слухачеві можливість краще зрозуміти і відчутти прочитане, а виконавцеві – настроїтись на подальше читання.

Аналізуючи кожну частину, тексту, треба вирішити такі завдання:

—зрозуміти і розкрити внутрішню логіку подій чи опису (підтекст – те, про що прямо в тексті не говориться, що відчувається за словами як особлива емоційна оцінка, яка визначає сутність думки автора), вибрати тональну емоційну характеристику;

—визначити головну думку частини, дати їй умовну назву (можна для цього вибрати цитату з тексту).

Заклучна фраза часто несе особливий підтекст. Тому читати її треба досить уповільнено, вагомо, після неї робити велику паузу, щоб дати можливість слухачам пережити прочитане, подумати над ним.

Такий аналіз допомагає сформулювати мету читання, або виконавське завдання, для кожної частини тексту.

3. Аналіз сюжету і композиції твору

Елементи сюжету – це експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка, кінцівка, епілог (експозиції та епілогу в маленькому творі може й не бути).

Мета експозиції – привернути увагу слухача, підготувати до сприйняття на ступних подій. Вона потребує розповідних інтонацій.

Часто твори починаються відразу із зав'язки, яка вводить до початку дії (конфлікту). В цій частині з'являються герої – дійові особи, створюються перші враження про них, від чого залежить ступінь подальшого розуміння тексту.

Розвиток дії веде до найвищої, найбільш напруженої точки розповіді – кульмінації, в якій найяскравіше виявляється ідея твору; після цього моменту в дії настає злам Виділення кульмінації під час читання (темпом, силою голосу, мелодикою, паузами) обов'язкове.

Розв'язка – найчастіше заключна частина. Вона вносить розрядку в дію, підводить підсумок подій (розставляє все по своїх місцях).

4. Аналіз лексичних особливостей тексту

Мова художнього твору теж потребує спеціальної уваги, а саме необхідно:

1) уточнити тлумачення слів, значення яких неясне, вибрати способи їх пояснення дитині;

2) перевірити наголос у словах, вимова яких викликає сумнів (особливо у віршованих рядках, де помилковий наголос може зламати ритм);

3) виявити всі художні особливості мови автора («розшифрувати» метафори, проаналізувати уособлення, порівняння, підкреслити випадки звукопису тощо);

4) визначити стилістичні особливості мови героїв твору

5. Розмітка тексту для читання

Наступний етап роботи – робоча розмітка тексту спеціальними знаками (створення партитури), яка вимагає глибокого проникнення у зміст та емоційний характер кожної фрази. Знаками виділяють паузи, головні слова (логічний наголос), повороти мелодики, зміни темпу.

6. Вправлення у читанні тексту.

Слід зазначити, що підготовка до читання ліричних творів істотно відрізняється, адже вони не мають сюжету, невеликі за обсягом, але вагомі за змістом і своєрідні за формою. Головне в них – почуття ліричного героя, емоційна оцінка фактів життя або їх філософське осмислення, а в підтексті – чуттєвий стан автора. Тому до завдання виконавця входить осмислити глибинний зміст твору і через нього визначити настрій, з яким його треба читати.

При аналізі велику допомогу може надавати історична довідка про час і оточення поета, події, умови, за яких народився твір. Ці відомості, цікаві і важливі для виконавця, не завжди доречно подавати дітям, але, закладені у підтекст, вони являють собою основу створення ліричного образу, правильного розуміння і сприймання тексту твору.

Аналізу підлягають такі якості виконання:

- 1)техніка читання;
- 2)рівень володіння інтонаційними засобами мовлення;
- 3)ступінь досягнення мети читання (розуміння змісту).

Для запису зауважень пропонуємо розділити сторінку на 2 частини («Техніка читання» та «Інтонаційні засоби»), в яких позначати як очевидні достоїнства, знахідки (+), так і недоліки (–).

3 Використання логіко-емоційних засобів у читанні творів різних жанрів

Прислів'я – один із видів усної народної творчості. Можна виділити такі особливості прислів'їв: узагальнення народного досвіду, повчальність, стислість і ємкість висловленої думки, влучність і поетичність, використання в прямому і переносному значеннях.

Практичні вправи і завдання

- 1)Проаналізуйте прислів'я і прочитайте відповідно до позначок і рекомендацій.
Добрий початок – | половина діла. (Розповідна, спокійно.)
Не біда, | як є хліб і вода! (Оклична, бадьоро.)
Землю поважай – | вона дасть урожай. (Спокійно, лагідно.)
Де таке бачено, | щоб родила нива ледачому? (Запитально, насмішкувато.)

2)Проаналізуйте зміст прислів'їв («Первоцвіт») і визначте їх підтекст. З якими різними почуттями можна прочитати кожне з них?

Лінивого й ноги не носять.

Носить голову тільки для шапки.

Хоч би три дні не їсти, аби з печі не злізти.

Це було за царя Горошка, як було людей трошки.

Жодний ще вченим з неба не впав.

З осла не буде коня.

Хто співає, той журбу проганяє.

3)Проаналізуйте зміст і підготуйтеся до читання прислів'їв. Визначте паузи, логічний наголос, особливості інтонації та емоційного забарвлення.

Умій сказати, умій змовчати.

Давши слово – держись, а не давши – кріпись.

Слово – не горобець, вилетить – не піймаєш.

Завдання для контролю:

1. Підготувати опорний конспект.

2. Вивчити лекцію та підготуватися до тестового контролю.

3. Підібрати твір для читання та вміти його аналізувати.